

Philosophy

УДК 1.37:14

Берегова Г.Д.,

д.філос.н., професор, Херсонський державний аграрний університет, gbergova@meta.ua

Україна, м. Херсон

БІОЛОГО-АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД МАКСА ШЕЛЕРА ДО РОЗУМІННЯ ЛЮДИНИ

У роботі окреслено біолого-антропологічний підхід Макса Шелера до цілісного розуміння людини. Застосовано теоретичний (описовий, аналітичний) й емпіричний методи дослідження. Зроблено висновки про можливість використання філософського знання з філософської антропології та антропокосмізму в освітньому середовищі вищих закладів освіти.

Ключові слова: філософська антропологія, антропокосмізм, біолого-антропологічний підхід, почуттєвий порив, інстинкт, дух.

Постановка проблеми. Осмислення проблем сучасного вітчизняного освітнього простору настановує викладачів вищої школи на створення та продукування цілісних освітніх систем, де розвиток особистості – конкретної, цілісної людської індивідуальності – відбувається у єдності її природних і соціальних якостей. Такий підхід не заперечує, а навпаки, дозволяє розширювати діапазон дії світоглядної функції філософського знання, оскільки саме філософське знання виконує основне навантаження в осмисленні людиною себе як планетарно-космічної істоти.

Філософське осмислення світу та розуміння людиною своєї планетарно-космічної сутності, з огляду на глобалізаційні процеси та не зовсім втішені перспективи нашої цивілізації (поневолення людини продуктами її техногенної діяльності, результати застосування ядерної зброї, екологічна катастрофа, вірусно-бактеріологічне знищення людства тощо), дає потужний поштовх розвитку особистості, людству й цивілізації.

Проблема взаємозв'язку людини та світу є однією з найбільш фундаментальних для метафізики, у зв'язку з чим ці мотиви надзвичайно широко поширені у світовій філософії і набувають у її різних варіантах різноманітних інтерпретацій.

Саме комплекс уявлень про гармонійну єдність людини і всесвіту, про їхню своєрідну взаємозалежність і взаємопроникнення, а також про засоби досягнення такого стану об'єднує та розвиває філософська концепція антропокосмізму (від грец. «антропос» – людина, «космос» – світ як системно-гармонійне ціле). У площині цієї філософської концепції й пролягає біолого-антропологічне розуміння людини Макса Шелера, одного з основоположників сучасної філософської антропології.

Мета роботи. З огляду на вище зазначене, метою роботи є окреслення біолого-антропологічного підходу до цілісного розуміння людини у філософській системі Макса Шелера й оцінка можливих шляхів використання цього сегменту філософського знання в освітньо-виховному процесі вищих навчальних закладів України.

Виклад основного матеріалу. Тема людини в ученні Макса Шелера загалом трактується досить широко в різних її аспектах у вигляді теоретико-пізнавальних,

теїстично-персоналістських і інших побудов: людина – духовна істота, «аскет життя», що виділяється своєю здатністю до «чистого споглядання речей з усього живого». Однак більш цілісне розуміння людини міститься, на наш погляд, у біолого-антропологічному трактуванні філософа-антрополога.

Макс Шелер (1874–1928), застосовуючи феноменологічний метод в галузі етики, релігії, філософії культури, суттєво популяризував свого часу феноменологію, пов'язавши її з психоаналізом, філософією життя та, що цікаво й актуально, із дискусіями про освітню реформу [7].

Слід зазначити, що перший період діяльності німецького філософа був присвячений створенню нової аксіологічної концепції. Так, у роботі «Формалізм в етиці й матеріальна етика цінностей» (1913–1916) Макс Шелер критикує етику Іммануїла Канта, вважаючи, що сформульований ним моральний закон закриває філософії шлях до побудови конкретного вчення про моральні цінності, їхньої змістовної ієрархії і базованих на цій ієрархії нормах, а також про включення моральних цінностей у життя людини.

Сутність людини Макс Шелер вбачає не в мисленні або волінні, а, услід за Блезом Паскалем, у любові: людина є істота любляча. Усяке пізнання й прийняття цінності ґрунтується на здатності «участі» у бутті, що корениться в любові. Особистість розуміється Максом Шелером у традиції філософії життя Вільгельма Дільтея як єдність різних «актів» – почуття, воління, мислення й любові. Особистість унікальна й недоступна для будь-якого опредмечування. Вона пізнає себе тільки у здійсненні своїх власних актів, а інших людей – тільки у здійсненні або реконструкції їхніх актів. Макс Шелер говорить також про «колективних особистостей» – націю і державу, яким, на його думку, властива особлива форма свідомості. Визначне місце у філософській системі антрополога займає Бог, до якого скеровується людина як особистість [7].

З огляду на це, і філософську антропологію Макс Шелер трактує як основну філософську науку про сутність людини, «про її відношення як до царства природи (неорганічної, рослинної і тваринної), так і до основи всіх речей: це наука про метафізичне сутнісне

походження людини, про її фізичний, психічний і духовний начала у світі, про ті сили й потенції, які нею рухають і які вона надає руху; це наука про основні напрями й закони її біологічного, психологічного, духовно-історичного й соціального розвитку, а також їхні сутнісні можливості та їхні реальності. Психофізична проблема тіла й душі й ноетично-вітальна проблема також включаються в неї. Тільки така антропологія могла б відтворити філософські основи для всіх наук, що мають справу із предметом «людина», – природничих, медичних, передісторичних, етнологічних, історичних і соціальних, а також для нормальної психології, психології розвитку, характерології й установити певні й міцні цілі їх дослідження» [3, s.7-8].

В основній роботі з філософської антропології «Положення людини в космосі» (1928) Макс Шелер розкрив деякі сторони сутності людини у зв'язку з її відношенням до світу тварин і рослин. Такий підхід можна назвати біолого-антропологічним, початковим етапом формування більш цілісного розуміння людини. Але в результаті цей підхід виявився вузьким для філософсько-антропологічного мислення [8, с.122].

Почуттєвий порив. Макс Шелер виділяє в органічному світі, на самому початку його розвитку, так званий почуттєвий порив, під яким він розуміє якусь анонімну чисту спрямованість зовні, рух органічного тіла від себе, убик, до чогось невизначеного (наприклад, так тягнуться до світла багато комах і рослини). У почуттєвому пориві він фіксує найпростіший вияв життя, несвідому потребу, безоб'єктивну спрямованість і безоб'єктивне страждання.

Становлячи сутність рослинного, вегетативного життя, почуттєвий порив, згідно з Максом Шелером, пронизує всю сферу органічного аж до людини. В основі навіть найпростішого відчуття філософ відзначає в людини наявність почуттєвого пориву, якоїсь інстинктивної уваги й спрямованості до сприйманого. Це не просто реакція на зовнішнє збудження, його результат, а нерозчленований споконвічний рух зовні. «Усяка поведінка, – пише М. Шелер, – є завжди також вираженням внутрішнього стану». Отже, органічне буття природи на першому етапі своєї сутнісної психологічної форми виділяє почуттєвий порив, котрий присутній також і тому, що він акумулює у собі всі сутнісні шаблони буття, тобто й шабелі живої природи. У людині «природа вся виступає в якійсь концентрованій єдності її буття. Немає жодного почуттєвого акту, навіть найпростішого сприйняття й уявлення, за яких не ховався б темний, почуттєвий порив» [3, s.23].

Інстинкт. Наступним етапом органічного буття природи у своїй сутнісній психологічній формі є інстинкт. Поведінка, викликана інстинктом, повинна виражатися в доцільних, корисних для живої істоти діях. В інстинктах почуттєві пориви якби здобувають форму доцільних дій людської істоти. Інстинкти поведінки Макс Шелер підрозділяє на поводження, зумовлене звичкою, і інтелектуальне поводження [8, с.123]. Перше виділяється в якості наступної психічної форми життєвого пориву. У цьому вигляді поведінка виявляє себе як здатність живої істоти, що називається асоціативною пам'яттю, – здатність, необхідна для орієнтування в життєвому просторі.

Основою асоціативної пам'яті є умовний рефлекс. Іншою, найбільш високою сутнісною формою психічного життя Макс Шелер вважає практичний інтелект. З ним тісно пов'язані здатність вибору й дії, засновані на виборі.

Дух. Сутність людини М. Шелер визначає поняттям «дух», що за своїм смислом споріднене поняттю «розум», уведеному в ужиток ще стародавніми греками, але воно більш ємне й змістовне, ніж поняття «розум», оскільки поряд з людською здатністю мислити ідеями, дух може споглядати абсолютні й вічні сутності й цінності. Дух – поняття багатогранне, що містить у собі такі вищі емоційні вияви людини, як доброта, любов, блаженство, каяття, розпач, подив тощо. Усі ці вияви не можуть існувати поза людиною, тому в людині дух виявляє себе, виступаючи в кінцевих сферах буття.

Дух виявляє себе в таких актах, як міркування, споглядання, збагнення апіорних істин, самосвідомість, а також моральні або духовні почуття, такі, як безкорислива симпатія до іншої людини. Макс Шелер роз'яснює поняття «дух» так: «Основним визначенням «духовної» істоти є її екзистенційна самостійність, свобода, незалежність від примусу, тиску, зв'язку з органічним, з «життям» і всім, що відноситься до життя... Така духовна істота не є більше пов'язаною інстинктами й навколишнім світом, але вільною від навколишнього світу» [3, s.47].

Так, Макс Шелер бачить людину начебто розділеною на дві самостійні й відчужені одна від одної сторони: «порив» і «дух». Порив – тваринне начало у людині: відчуття, інстинкти, пам'ять, розум – усі ці якості однакові в людині й тварини та визначаються поривом. Дух становить хаотичне, несвідоме начало, що ніяк не спрямовується й не має мети [8, с.125].

Учення про людину Макса Шелера – досягнення гармонії «життєвого пориву» і «духу» за визначальної ролі духовного начала. Така єдність, на думку філософа, повинна втілитися у вселюдині – образі ясного духу й невичерпної чуливості. Такий ідеальний образ у реаліях ніколи не буде створений і не буде досягнутий повністю. Однак кожний конкретно-історичний період часу додає до цього образу свої характерні риси: образ вселюдини тільки позначає напрям, у якому варто вдосконалюватися, змінюватися й діяти реальній людині.

Критики концепції людини Макса Шелера вказують на протиріччя його концепції: доведений до крайності дуалізм, насильницький поділ людини на дві зовсім самостійні сторони, а також теза про безсилля духу [8, с.126]. Згідно з М. Шелером, дух повинен спрямовувати, упорядковувати прагнення пориву, але як самостійна складова частина людини дух абсолютно неспроможний, не має ніякої влади, і тільки несвідомий порив володіє творчою міццю й здатністю дії. Говорячи про дух, духовний акт, філософ має на увазі окрему людську особистість, що і є уособленням духу.

Відомий німецький антрополог Арнольд Гелен писав, що, порівнюючи тварину й людину, М. Шелер сформулював проблему людини не як проблему зоології або фізичної антропології, а як філософську проблему, що полягає в тому, що М. Шелер витлумачував біологічну, тілесну природу людини в безпосередньому

зв'язку з його душевно-духовним і розумним початком. Однак своєю концепцією надвітальної й антивітальної природи духу як якогось потойбічного для реального світу й конкретного людського буття, він фактично заперечує науку [5, с.189].

Отже, Макс Шелер виділяє шаблі розвитку психічного: почуттєве прагнення (властиве всьому живому – від рослини до людини); інстинкт; асоціативна пам'ять; практичний інтелект, що полягає у здатності вибору й передбачення; дух (властивий тільки людині) – принцип, протилежний життю, тому що дух залежить від органічної природи. Принцип усього живого – порив, у якому дійсність, пережита в досвіді опору, пізнається як існування. Дух же дає можливість пізнати буття як сутність. Взаємовідношення духу й життєвого пориву виявляється в розвитку культури й суспільства як взаємодія «ідеальних» і «реальних» факторів; дух сам по собі не в змозі втілити в дійсність свої ідеї, які здобувають дійсність лише там, де з'єднуються з реальними факторами: інстинктами, інтересами, суспільними тенденціями тощо.

Аналіз філософської антропології М. Шелера та його біолого-антропологічного підходу до цілісного розуміння людини підтверджує, що загалом не можна створити новий філософський образ людини, а можна лише уточнити, конкретизувати, ствердити старі знання про неї. «Філософська антропологія, – пише Борис Григор'ян, – незважаючи на деякі наукові й теоретичні знахідки, не змогла стати цілісним вченням про людину. Більше того, вона вилілася в окремі філософські осмислені регіональні антропології – біологічну, психологічну, релігійну, культурну тощо, які за відомої принципової спільності, що поєднує їх у межах єдиної філософської течії, виявили істотні розходження як у методах дослідження, так і в розумінні характеру й призначення самої філософської антропології. Залишилися нездійсненими й домагання філософської антропології на положення спеціальної науки поряд з іншими дисциплінами взагалі [6, с.84].

Філософська антропологія в зображенні людини, безсумнівно, має виховний підтекст. Якщо філософська антропологія порушує питання про те, «що є людина», то педагогічна антропологія, що виділилася з неї як галузь знання, не обмежується цим питанням і йде далі, служить новим етапом у розкритті образу людини, ставить питання, що робить людину людиною і як відбувається формування власне людського в людині. Намагаючись відповісти на поставлені питання, філософська й педагогічна антропології спільними зусиллями прагнуть створити новий філософський образ людини, що формується під безпосереднім впливом виховання [8, с.128].

Загалом антропокозмизм надає людині для осмислення й трансформації у власні ціннісно-світоглядні переконання певний спектр концепцій світосприйняття: принцип функціональної й структурної єдності світобудови й людини (тотожність мікро- і макрокосмосів); місія людини – подолання своєї обмеженості й відчуженості від космічного буття, пізнання законів і змісту світового процесу; спрямування людиною стихійно діючих сил у належне русло раціонального перетворення «зовнішньої» і «внутрішньої» природи речей; орієнтація на всебічний

синтез духовно-культурних і практичних здатностей людини; еволюціоністичне сприйняття світу й людини, ідея безперервності розвитку, діалектика «прогресивного» і «регресивного» руху; додання світопорядку, структурі й закономірностям світових процесів особливих моральних характеристик, що обґрунтовують собою доброту й об'єктивність руху людства до виконання своєї космічної місії; особливе сприйняття самої людини як переважно родової, всеєдиної істоти, гіпостазування особистісних якостей, перенесення їх на позалюдські аспекти світу.

Висновки. Із вище викладеного можна зробити висновки, що сучасна теорія та практика вищої вітчизняної освіти нашоюхує на необхідність формування нового, сучасного світогляду особистості, що полягає в особливому, шанобливо-бережливому, ставленні до життя – до людини, світу, природи, космосу. Так, Олег Базалук у роботі «Філософія освіти у світлі нової космологічної концепції» (2010) стратегічною метою філософії освіти визначає формування образу людини майбутнього, що уявляється як планетарно-космічний тип особистості з такими основними характеристиками: високий інтелектуальний розвиток; духовне багатство; фізична досконалість організму; уміння мислити стратегічно й тактично; орієнтація, насамперед, на досягнення глобальної мети; активна реалізація внутрішніх потенціалів психіки на благо розвитку цивілізації [4, с.372].

Враховуючи той факт, що становлення світогляду особистості під час навчання у вищій школі відбувається загалом засобами філософського знання, вбачаємо за потрібне вивчення студентами філософської антропології з можливою акцентуацією на антропокозмизмі, де й може розкриватися біолого-антропологічний підхід Макса Шелера до цілісного розуміння людини.

Осягнення сутності окресленого філософом біолого-антропологічного підходу до цілісного розуміння людини стимулюють наступні покоління прагнути гармонії «життєвого пориву» і «духу», підштовхують керуватись у житті визначальною роллю духовного начала, допомагають вибудувати особистісний ідеал людини, а також, як вже зазначалося, напрям, у якому варто вдосконалюватися, змінюватися й діяти реальній людині.

Література

1. Berehova, Halyna. *The Philosophy of Unity and Development of Harmony as an Option of the Anthropocosmic World View / The Academic Journal «Philosophy and Cosmology». Volume 18 // Halyna Berehova. – Kyiv: International Society of Philosophy and Cosmology, 2017. – p. 104-111.*
2. Lu, Ying; Jover, Gonzalo. *An anthropocosmic view: what Confucian traditions can teach us about the past and future of Chinese higher education / Higher Education. Volume 77. Issue 3 // Ying Lu; Gonzalo Jover. – Netherlands: Springer, 2019. – pp. 423-436.*
3. Scheler M. *Die Stellung des Menschen im Kosmos / M. Scheler. – Darmstadt: Otto Reichel Verlag, 1928. – 198 s.*
4. Базалук О.А. *Філософія образования в свете новой космологической концепции / Олег Базалук. – К.: Кондор, 2010. – 458 с.*
5. Гелен А. *О систематике антропологии // Проблема человека в западной философии; [перевод А.Ф. Филиппова] // А. Гелен. – М.: Прогресс, 1988. – С. 152-201.*
6. Григор'ян Б.П. *Новейшие течения и проблемы философии в ФРГ (Марксистский анализ новейших течений*

западногерманской буржуазной философии) / Б.П. Григорьян, П.П. Гайденко, А.С. Богомолов и др. – М.: Наука, 1978. – 367 с.

7. Новая философская энциклопедия; [Электронный ресурс] / ИФ РАН. – Режим доступа: <http://iph.ras.ru/elib/2251.html>.

8. Новичкова Т.А. Историко-философские очерки западной педагогической антропологии / Т.А. Новичкова. – М.: ИФ РАН, 2001. – 142 с.

9. Сагатовский В.Н. Философия антропокосмизма в кратком изложении / В.Н. Сагатовский. – СПб.: Изд-во Санкт-Петербургского университета, 2004. – 232 с.

10. Халай, Инна Олеговна. Антропокосмизм у проблемному полі філософії та методології науки / Автореферат дис. ... канд.філос.наук: 09.00.09 – філософія науки. – К.: Інститут філософії імені Т.С. Сковороди НАН України, 2015. – 28 с.

References

1. Berehova, Halyna. *The Philosophy of Unity and Development of Harmony as an Option of the Anthropocosmic World View / The Academic Journal «Philosophy and Cosmology». Volume 18 // Halyna Berehova.* – Kyiv: International Society of Philosophy and Cosmology, 2017. – p. 104-111.

2. Lu, Ying; Jover, Gonzalo. *An anthropocosmic view: what Confucian traditions can teach us about the past and future of Chinese higher education / Higher Education. Volume 77. Issue 3 // Ying Lu; Gonzalo Jover.* – Netherlands: Springer, 2019. – pp. 423-436.

3. Scheler M. *Die Stellung des Menschen im Kosmos / M.Scheler.* – Darmstadt: Otto Reichl Verlag, 1928. – 198 s.

4. Bazaluk, O.A. *Fylosofyia obrazovannya v svete novoy kosmologicheskoy kontseptsiy / Oleh Bazaluk.* – K.: Kondor, 2010. – 458 s.

5. Helen A. *O systematyke antropolohyy // Problema cheloveka v zapadnoi fylosofyy; [perevod A.F. Fylyppova] // A. Helen.* – M.: Prohress, 1988. – S. 152-201.

6. Hryhorian B.T. *Noveishye techeniya y problemy fylosofyy v FRH (Marxistskiy analiz noveishykh techeniy zapadnohermanskoi burzhuznoi fylosofyy) / B.T.Hryhorian, P.P.Haidenko, A.S.Bohomolov y dr.* – M.: Nauka, 1978. – 367 s.

7. Novaia fylosofskaia entsyklopedyia; [Elektronnyi resurs] / YF RAN. – Rezhyim dostupa: <http://iph.ras.ru/elib/2251.html>.

8. Novychikova H.A. *Ystoryko-fylosofskye ocherky zapadnoi pedahohicheskoi antropolohyy / H.A. Novychikova.* – M.: YF RAN, 2001. – 142 s.

9. Sahatovskiy V.N. *Fylosofyia antropokosmyzma v kratkom yzlozhenyy / V.N. Sahatovskiy.* – SPb.: Yzd-vo Sankt-Peterburhskoho unyversyteta, 2004. – 232 s.

10. Kshalai, Inna Olegivna. *Antropokosmizm u problemnomu poli filosofii ta metodolohii nauky / Avtoreferat dys. ... kand.filos.nauk; 09.00.09 – filofosfiia nauky.* – K.: Instytut filofosfii imeni H.S. Skovorody NAN Ukrainy, 2015. – 28 s.

Berehova H.D.,

Doctor of Philosophical Science, Professor,
Kherson State Agricultural University, gberogova@meta.ua

Ukraine, Kherson

BIOLOGICAL AND ANTHROPOLOGICAL APPROACH OF MAX SELLER TO THE UNDERSTANDING OF HUMAN

The paper outlines Max Scheller's biological-anthropological approach to a holistic understanding of man. Theoretical (descriptive, analytical) and empirical research methods have been applied.

The conclusions about the possibility of using philosophical knowledge of philosophical anthropology and anthropocosmism in the educational environment of higher education institutions.

Key words: philosophical anthropology, anthropocosmism, biological-anthropological approach, sensory impulse, instinct, spirit.

